

Sustainable Development as Educational, Socialization and Upbringing Problem

Vesna V. Godina, PhD,
Faculty of Arts,
University of Maribor, Slovenia
vesna.godina@um.si

Abstract:

My text will offer an analysis of social responsibility in the context of sustainable development from the point of view of educational, socialization and upbringing processes. I will show the connection between social responsibility, sustainable development and educational, socialization and upbringing: one of the basic preconditions of sustainable development is social responsible behaviour of individuals; however, not all individuals are able to practice social responsible behaviour. Social responsible behaviour is a result of special type/types of individuals. In my text I will answer three questions: 1. which individual are able to practice social responsible behaviour; 2. which type/types of educational, socialization and upbringing practices produce these types of individuals; 3. which changes in educational, socialization and upbringing process are preconditions for individuals who are able to practice social responsible behaviour in sustainable development.

Key words: social responsibility, sustainable development, education, socialization, processes, behaviour, individuals

Trajnostni razvoj kot izobraževalni, socializacijski in vzgojni problem

Povzetek:

V svojem tekstu bom podala analizo družbene odgovornosti v kontekstu trajnostnega razvoja z zornega kota izobraževalnega, socializacijskega in vzgojnega procesa. Pokazala bom povezavo med družbeno odgovornostjo, trajnostnim razvojem in izobraževanjem, socializacijo in vzgojo: eden od temeljnih pogojev za trajnostni razvoj je družbeno odgovorno vedenje posameznikov; vendar pa niso vsi posamezniki zmožni takšnega vedenja. Družbeno odgovorno vedenje je rezultat posebnega tipa/tipov posameznikov. V svojem tekstu bom odgovorila na tri vprašanja: 1. kateri posamezniki so zmožni prakticirati družbeno odgovorno vedenje; 2. kateri tip/tipi izobraževalnih, socializacijskih in vzgojnih praks proizvajajo takšne tipe posameznikov; 3. katere spremembe v izobraževalnem, socializacijskem in vzgojnem procesu so predpogoji za posameznike, ki so zmožni prakticirati družbeno odgovorno vedenje v pogojih trajnostnega razvoja.

Ključne besede: družbena odgovornost, trajnostni razvoj, izobraževanje, socializacija, procesi, vedenje, posamezniki



1. Uvod

Trajnostni razvoj predstavlja že nekaj časa alternativni pristop k razumevanju in prakticiranju razvoja. Če ga razumemo kot tisto strategijo razvoja družb, ki z razvojem ne uničuje naravnih resursov (oz. ki takšno uničevanje vsaj omeji na nujni minimum), tisti razvoj, ki rezultate razvoja pretaka v dobrobit vseh socialnih skupnosti in posameznikov (ali to vsaj počne z večino rezultatov razvoja) in tisti razvoj, ki sistematično odpravlja tisto, kar je Leech poimenoval strukturni genocid, ki ga proizvaja sodobni kapitalizem¹, potem trajnostni razvoj predstavlja nujno in sprejemljivo alternativo današnjemu tipu kapitalističnega neoliberalnega razvoja, ki z uničevanjem naravnih resursov, povečevanjem svetovne revščine in proizvajanjem strukturnega genocida postavlja svet in človeštvo v nevarna stanja in situacije, ki grozijo preživetju, če ne že celotnega planeta in celotnega človeštva, pa vsaj pomembnemu delu planeta in človeštva.

Tip razvoja, značilen za zahodni kapitalizem, predpostavlja neenak razvoj, ki je strukturno vezan s proizvajanjem revščine. Kot je izpostavil že Friedman, je razvoj sodobnega zahodnega kapitalizma že od konca 14. stoletja predpostavljala ekspanzijo in dominacijo Zahoda², ki je vključevala med drugim tudi »dominacijo na velikih področjih zemeljske oble ter integracijo teh območij v porajajoči se evropski center skozi oblikovanje periferij; najpogosteje je ta transformacija imela za posledico dezintegracijo prejšnjih političnih in družbenih struktur v novih periferijah in/ali njihovo adaptacijo na periferni status.«³ Poleg tega je bila po njegovem mnenju ekspanzija Zahoda povezana še z dvema drugima procesoma: z industrijsko preobrazbo samega centra, s čimer je center postal najpomembnejši proizvajalec dobrin za celoten svet⁴; ter s procesom dezintegracije tradicionalnih oblik življenja v centru, kar je bilo povezano z individualizacijo in urbanizacijo.⁵ Stoletja evropske ekspanzije so izoblikovala ureditev, ki jo imenuje »formacija hegemonistične strukture center/periferija«⁶, ki je po njegovem mnenju ključna karakteristika sodobnega sveta.⁷

Procesi razvoja Zahoda so v sodobnem svetu dobili obliko globalizacije, ki prav tako ni nič novega.⁸ Tisto, kar je novo, pa je dejstvo, da v današnjem svetu poteka t.i. 'neoliberalna globalizacija'⁹, ki je poseben »proces akumulacije skozi razlaščenje«¹⁰, v katerem »ekspanzija kapitala...ni bila omejena le na razlaščenje in privatizacijo fizičnih entitet, kot so zemlja in podjetja v javni lasti, temveč se je razširila tudi na nematerialni svet intelektualne 'lastnine'. V okviru režima Svetovne trgovinske organizacije o pravicah iz intelektualne lastnine je bilo korporacijam dovoljeno patentirati semena, zdravila in znanje, ki so tradicionalno veljali za dobrine, ki pripadajo vsem.«¹¹ Ker procesi razlaščenja v današnji svetovni periferiji posegajo

¹ Leech 2012.

² Friedmann 1994: 242. Tudi: Južnič 1980; Worsley 2007.

³ Friedmann 1994: 242.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

⁶ Isto: 243.

⁷ Isto. Tudi: Južnič 1980, Worsley 2007.

⁸ Friedmann 1994: 196; Hann, Hart 2012: 30.

⁹ Friedmann 1994: 116; Leech 2012: 36.

¹⁰ Leech 2012: 36. Razlaščenje spremlja kapitalizem od njegovega nastanka. Ob nastanku kapitalizma je imel obliko razlaščenja kmetov. Klasičen primer tega razlaščenja je razlaščenje kmetov v Veliki Britaniji (Leech 2012: 30; tudi Engels 1969).

¹¹ Leech 2012: 37. Svetovna trgovska organizacija je bila v številnih primerih vključena v procese, ki so škodili ekonomijam držav v periferiji (Leech 2012; Klein 2009), še posebej kmetijstvu (Leech 2012: 55, 56, 59). Leech izpostavlja, da gre za institucijo, ki izvaja strukturno nasilje (isto).



na področja, ki v preteklosti niso bila predmet posegov kapitala, so danes »ne-zahodni narodi...potonili v nove sisteme eksploatacije«¹². To dejstvo bistveno opredeljuje vse ostale procese v deželah svetovne periferije, ki jih Leech strne v oznako »strukturno nasilje in genocid kapitala«¹³. Prevzema Galtungovo razumevanje strukturnega nasilja, v katerem je nasilje razširjeno onkraj aktov direktnega fizičnega nasilja tako, da vključuje tudi vse tisto človeško trpljenje, ki je povzročeno z družbenimi strukturami, ki omogočajo, da nekateri ljudje neproporcionalno pridobivajo, medtem ko za druge proizvajajo stanje, v katerem ne morejo zadovoljiti niti svojih najosnovnejših potreb.¹⁴ Strukturni genocid kapitala pa razume kot »strukturno nasilje, ki je namenoma vsiljeno katerikoli skupinskimi ali kolektivnim pogojem življenja in ki prinaša s sabo njegovo popolno ali delno fizično uničenje«¹⁵.

Hkrati pa je neoliberalna globalizacija po Kalbovem mnenju pripeljala še do štirih drugih posledic¹⁶: prvič, uničila je kohezijo in koherentnost večine nacionalnih držav, z izjemo držav v centru; drugič, ustvarila je hitro naraščajoče stopnje neenakosti v moči med centrom in periferijo, med nacionalnimi državami in znotraj držav; tretjič, osvojila je nove teritorije, ki posedujejo različne ključne resurse (kapital, dobrine, informacije, ljudi); in četrtič, nacionalne hierarhije so bile zamenjane z imaginarnimi globalnimi hierarhijami.

Svetovna periferija je tako danes še bolj kot v preteklosti tista geo-družbeno-politična lokacija, ki jo svetovni kapitalski center na najštevilnejše načine eksploatira. Poleg že navedenih so najbolj znani načini te eksploatacije še: plačevanje obresti za kredite, ki so jih države periferije najele v centru; organiziran beg možganov iz periferije v center; nadzor trga v periferijah s strani centra; in odtok profitov iz periferije v center.¹⁷ Sodobni kapitalistični center, ki ga predstavlja jedro najbolj razvitih kapitalističnih držav¹⁸, je sodobni svetovni kapitalizem organiziral tako, da koristi interesom tega centra, ne oziraje se na družbeno, ekonomsko in politično ceno, ki jo za to plačuje periferija. Ta cena je za periferijo večja, kot so koristi, ki jih ima od današnje svetovne ureditve, in to kljub pomoči, ki jo dobiva iz držav centra: »Ustvarja se vtis, da ljudje iz vladajočih kapitalističnih sil 'radodarno' donirajo del 'svojega' bogastva, da bi 'pomagali' ublažiti množično človeško trpljenje v 'manj razvitih' narodih globalnega Juga. Vendar pa je stvar v resnici obratna. Celota vseh posojil in pomoči, ki jih globalni Sever namenja globalnemu Jugu, je nižja že od količine zgolj tistega denarja, ki za odplačevanje tujih kreditov teče v nasprotno smer. Med leti 1998 in 2002 so npr. narodi globalnega Juga v obliki posojil in pomoči prejeli 855 milijard \$, medtem ko so za odplačevanje dolgov poslali finančnim institucijam globalnega Severa 922 milijard \$ – gre za razliko 67 milijard \$ v prid Severa. Vendar pa odplačevanje dolgov ne predstavlja edine oblike, v kateri se bogastvo neproporcionalno pretaka iz Juga na Sever. Odtok možganov ovira potencialni razvoj narodov globalnega Juga, ekonomije in ljudstva globalnega Severa pa imajo od njega korist. Odtok zdravnikov iz afriških držav v bogate države npr. za devet podsaharskih držav Afrike z najvišjo stopnjo HIV/AIDS predstavlja izgubo več kot 2 milijardi \$ sredstev iz zdravstvenega zavarovanja. V nasprotju s tem pa so ZDA, Britanija, Kanada in Avstralija prihranile več kot 4,5 milijarde \$, ko jim je bilo treba izobraziti manj zdravnikov,

¹² Hann, Hart 2012: 147.

¹³ Leech 2012: 5, 19 idr.

¹⁴ Isto: 10, 83.

¹⁵ Isto: 19.

¹⁶ Kalb 2007: 317.

¹⁷ Leach 2012; Klein 2009.

¹⁸ Sem se poleg ZDA, Kanade in držav Zahodne Evrope običajno prištevajo še Avstralija in Japonska, nekateri avtorji pa v to skupino štejejo tudi Kitajsko in Rusijo (Friedmann 1994; Leech 2012; Hann, Hart 2011).



kot jih potrebujejo...Kot ugotavlja študija iz leta 2011: 'Številne bogate države, ki izobrazijo manj zdravnikov, kot jih potrebujejo, so odvisne od uvoza zdravnikov, da zapolnijo ta primanjkljaj. Na ta način razvijajoče se države dejansko plačujejo za izobraževanje uslužbencev, ki nato podpirajo zdravstvene sisteme razvitih držav'...Poleg tega je imela privatizacija dobičkonosnih podjetij v državni lasti za rezultat akumulacijo bogastva tistih multinacionalnih korporacij, ki izhajajo iz Severa in ki so ta podjetja kupile, ter hkratno zmanjšanje državnega dohodka vlad iz globalnega Juga, kar jim je otežilo odplačevanje njihovih dolgov ter zagotavljanje ustreznega izobraževanja, zdravstvene oskrbe in drugih družbenih storitev lastnemu prebivalstvu. Toda vsa ta dejstva, ki ilustrirajo stopnjo, do katere je globalni Sever odvisen od globalnega Juga, ostajajo prikrita zaradi učinkovitosti vladajočega hegemonističnega diskurza, v katerem igrajo pomembno vlogo prav filantropski podvigi.«¹⁹

Kapitalistični razvoj, v katerem procesi v periferiji potekajo tako, kot to najbolj koristi centru, pa poleg že omenjenih procesov vključuje še vrsto drugih značilnosti, ki ključno opredeljujejo družbeno realnost periferije. Ena takšnih je t.i. strukturno vsiljena neenakost, torej neenakost, ki je periferiji vsiljena zaradi same strukture svetovnega kapitalizma in zoper katero lahko – če sploh – deluje v zelo omejenem obsegu. Ta strukturna neenakost je danes mednarodno priznana dejstvo. Priznala jo je tudi OZN v *United Nations Development Programme*.²⁰

Za države svetovne periferije je poleg povedanega značilna še blokirana razvojna oz. »specifični razvoj«²¹, ki se v praksi kaže kot leta in desetletja trajajoči poskusi, priti v stanje razvitosti, ki pa se stalno izmika: »V času od druge svetovne vojne ni kljub več kot pol stoletja trajajočim posojilom in tuji razvojni pomoči niti ena tako imenovana dežela tretjega sveta postala dežela prvega sveta.«²² Ta neuspeh pa ni slučajen, ampak je posledica dejstva, da »mednarodne strukture v okviru neoliberalne globalizacije zagotavljajo, da se države globalnega Juga permanentno 'razvijajo' in da nikoli ne postanejo 'razvite'«²³. Na ta način te države ostajajo trajno odvisne od svetovnega centra na načine, ki koristijo centru.²⁴

Pri tem obstaja v širjenju zahodne razvitosti v države periferije tudi strukturna omejitev, povezana z dejstvom, da je Zemlja kot planet premajhna, da bi lahko zagotovila vsem ljudem zahodni način življenja. Potrebovali bi namreč »štiri planete Zemlja, da bi vsakega na svetu oskrbeli z enakimi materialnimi pogoji, ki jih uživajo ljudje v ZDA in ostalih bogatih državah«²⁵. Teh planetov človeštvo nima. Zato je temeljni ideološki cilj doseči, da ljudje iz držav periferije te strukturne omejitve ne uvidijo, saj je to, da se jim kot rešitev ponuja razvitost bogatih držav, tista ideološka zanka, ki jih ujame v vztrajanje v obstoječi svetovni ureditvi. V njej vztrajajo zaradi upanja, da bodo (kmalu) živeli tako kot ljudje iz bogatih držav centra.

Če poleg vsega povedanega upoštevamo še dejstvo, da vsiljena strukturna neenakost za periferijo vključuje še neenako dostopnost do naravnih virov planeta²⁶ ter neenako

¹⁹ Leech 2012: 103-104.

²⁰ Isto: 74, 82, 89.

²¹ Južnič 1980: 12.

²² Leech 2012: 40.

²³ Isto.

²⁴ Isto: 40.

²⁵ Isto: 88.

²⁶ Isto: 92.



razdelitev posledic sprememb klime na planetu²⁷, se zdi sklep, da tip razvoja, ki ga prakticira sodobni kapitalizem, za človeštvo in planet Zemlja ni več vzdržen, docela utemeljen. Prav zato tako Leech kot številni drugi avtorji menijo, da je rešitev treba iskati zunaj današnje svetovne ekonomske ureditve. Po Leechu to rešitev predstavlja socializem²⁸, po Hannu in Hartu možne nove oblike povezovanja nativnih družbenih, kulturnih in zgodovinskih pogojev in kapitalizma²⁹, Piketty pa meni, da je treba na globalni ravni sprejeti ukrepe, kot npr. progresivno obdavčitev, ki bi zagotovila prerazdelitev dobrin in kapitala od bogatih k revnim³⁰. Tudi trajnostni razvoj predstavlja eno od možnih alternativ današnjemu tipu razvoja. Ne gre ga razumeti zgolj kot nujni alternativni ekonomski pristop, ampak prav tako kot socialni, ekološki in humanistični projekt, ki bi ga človeštvo moralo izpeljati, če na dolgoročni ravni sploh želi preživeti na našem planetu.

Seveda pa je konkretna izpeljava trajnostnega razvoja izjemno zahteven in kompleksen projekt. Vključuje vrsto ne le ekonomskih, ampak tudi socialnih in političnih sprememb, ki morajo biti uresničene zato, da bi trajnostni razvoj lahko zamenjal današnji destruktivni tip kapitalističnega razvoja. Ena ključnih sprememb zadeva uveljavitev družbeno odgovornega vedenja tako skupin kot posameznikov, saj so le posamezniki in skupine, ki se vedejo družbeno odgovorno, zmožni dati prednost družbeni in kolektivni dobrobiti pred osebnimi koristmi in ugodjem, kar pa je eden od ključnih pogojev za uveljavitev vseh sprememb današnjega tipa kapitalizma in razvoja, ki ga ta prakticira. V tem smislu trajnostni razvoj predpostavlja tudi spremembe na povsem individualni ravni vedenja: vedenje, ki je voden zgolj z lastno koristjo in lastnim ugodjem, ki ga predpisuje in glorificira današnji neoliberalni kapitalizem, mora zamenjati družbeno odgovorno in lastno ugodje in koristi samoomejujoče vedenje na ravni posameznikov, ki bo dajalo prednost skupnemu dobremu. Ali povedano drugače: današnji prevladujoči individualizem, ki je voden z načelom ugodja, mora zamenjati družbeno odgovorno vedenje posameznikov.

2. Kateri posamezniki so zmožni prakticirati družbeno odgovorno vedenje?

Ob vsem doslej zapisanem pa se seveda postavlja vprašanje, ali je mogoče in ali je realistično pričakovati, da so družbeno odgovorno vedenje zmožni prakticirati vsi posamezniki ali pa gre za vedenje, ki predpostavlja poseben tip posameznikov, ki imajo značilno libidinalno strukturo, ki jim šele omogoča prakticirati takšno vedenje.

Odgovor na to vprašanje je zmeraj časovno, prostorsko in zgodovinsko specifičen. V današnjih zahodnih družbah na primer prevladujejo posamezniki, katerih libidinalni ustroj je takšen, da jim je družbeno odgovorno vedenje tuje. Dokler pa je temu tako, je iluzorno pričakovati, da bi imel projekt trajnostnega razvoja v teh družbah kakršnekoli realistične možnosti za uspeh.

Ti značilni posamezniki današnjih zahodnih družb so že dobro raziskani.³¹ Poimenovani so kot *borderline* osebnosti oziroma kot patološki narcisi. Kernberg patološke narcise razume

²⁷ Isto: 92; tudi Hann, Hart 2011: 119.

²⁸ Isto: 108-149.

²⁹ Hann, Hart 2011: 141.

³⁰ Piketty 2013, Piketty v Božič 2014.

³¹ Calhoun, Glaser, Stefurak, Bradshaw 2000; DSM-IV-TR 1999; Elliot, Smith 2009; Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Mason, Kreger, 2011; Vodopivec 2008; Žižek 1985b; Žižek 1985; Žižek 1987.



kot enega od podtipov *borderline* psiholoških ustrojev³². Žižek pa razlike in podobnosti med patološkim narcisom in *borderline* posameznikom ponazori takole: »Patološki narcisizem zajema, nekoliko poenostavljeno in v prvem približku, vse simptome *borderline* + tako imenovani 'patološki' 'veliki jaz'. Imamo torej šibek jaz, ki regresira v primarne oblike mišljenja in primitivne obrambne mehanizme, s patološko relacijo do objektov itn. itn., vendar pa vse te slabosti nekako 'kompenzira' z 'velikim Jazom', patološko tvorbo, ki namesto 'normalnega' Jaza opravi integrativno funkcijo«³³.

Tako za patološke narcise kot za *borderline* posameznike je ključna značilnost prisotnost patološkega narcisizma, vendar ne tistega Freudovega³⁴, ampak patološkega narcisizma novega tipa³⁵.

Freud je svoje razumevanje narcisizma razvil v okviru libidinalne ekonomije posameznikov, ki so razrešili Ojdipov kompleks klasično. V tem okviru Freud loči tako imenovani »primarni in normalni narcisizem«³⁶ oziroma »otroški primarni narcisizem«³⁷ ter sekundarni narcisizem³⁸. Primarni narcisizem po Freudu nastopi kot normalna faza v zgodnjem razvoju otroka³⁹. V kasnejših fazah otrokovega razvoja pa se otrokov libido preusmeri z otroka na druge zunanje osebe oziroma na zunanje objekte, praviloma najprej k objektu nege (mama). Kadar in če zunanji objekt otrokovih potreb ne zadovoljuje ustrezno, se otrokov libido lahko ponovno usmeri na otrokov Jaz. Takšna zasedba lastnega Jaza predstavlja sekundarni narcisizem, ki je v vsakodnevem življenju pogost in normalen, če gre za narcisistične investicije, ki so začasne oziroma če se libido na Jaz ne fiksira trajno⁴⁰. Tu gre po Freudovem mnenju za celoživljenjsko dinamiko, ki je bistvena za normalno funkcioniranje posameznika. V tem smislu »sekundarni narcisizem ni neko ekstremno regresijsko stanje, ampak permanentna struktura subjekta«⁴¹. Ta dinamika lahko postane problematične le v izjemnih primerih, takrat, ko narcisistične investicije v Jaz postanejo trajne.⁴²

Pri sodobnem patološkem narcisizmu pa gre za povsem drugačni tip narcisizma. Kot je izpostavil že Kernberg, gre pri sodobnem patološkem narcisizmu sicer res za ponovno zasedbo Jaza, vendar pa ta Jaz ni tisti Jaz, o katerem je v zvezi z narcisizmom govoril Freud, ampak gre za zasedbo patološke strukture *selfa*, oziroma kot pravi Kernberg dobesedno, za »patološki self«⁴³. Ta 'patološki *self*' pa se po svojih značilnostih in funkcijah bistveno loči od Freudovega Jaza. Kernberg značilnosti 'patološkega *selfa*' opiše takole: »Če povzamemo, v egu vztrajajo primitivne, nerealistične podobe selfa, te so v svojih značilnostih ekstremno protislovne in integriran koncept selfa se ne more razviti; tudi podobe objektov se prav tako ne morejo integrirati«⁴⁴. Zato se po Kernbergu »patološki narcisizem...razlikuje od obeh, tako od običajnega, odraslega narcisizma, kot tudi od fiksacije na ali regresije k normalnemu

³² Kernberg 1975.

³³ Žižek 1987: 114-115.

³⁴ Freud 1977/1916/; Freud 1987/1914/; Freud 1987/1923/.

³⁵ Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Žižek 1985b; Žižek 1985; Žižek 1987.

³⁶ Freud 1987/1914/: 38, tudi Freud 1977/1916/: 386-402.

³⁷ Isto: 53.

³⁸ Isto.

³⁹ Laplanche, Pontalis 1972: 321.

⁴⁰ Freud 1987/1914/: 45-52.

⁴¹ Laplanche, Pontalis 1972: 321.

⁴² Freud 1987/1914/: 49.

⁴³ Kernberg 1975: 271.

⁴⁴ Isto: 36.



infantilnemu narcisizmu⁴⁵: loči se v neobstoju klasičnega freudovskega Jaza. V tem smislu »patološki narcisizem ne označuje enostavno zgolj libidinalne investicije v self v nasprotju z libidinalno investicijo v objekte, ampak označuje libidinalno investicijo v patološko strukturo selfa⁴⁶. Prav zato »patološki narcisizem ne more biti obravnavan le kot fiksacija na nivo normalnega primitivnega narcisizma⁴⁷. Po Kernbergovem mnenju gre pri omenjenih vrstah narcisizma za razliko »v naravi⁴⁸. Povedano drugače: današnji patološki narcisi imajo namesto klasičnega Ega patološki *self*, kar se v praksi kaže v celi vrsti značilnosti: nizek tolerančni prag tesnobe; pomanjkljiva in nezadostna kontrola nad lastnimi nagonskimi vzgibi; pomanjkljiva in nezadostna zmožnost sublimacije; regresija k primarnim oblikam mišljenja; regresije k primitivnim obrambnim mehanizmom.⁴⁹ Ključna posledica odsotnosti klasičnega Jaza se pri patološkem narcisu in *borderline* posamezniku kaže v tem, da ni zmožen izvesti ene od dveh za Jaz klasičnih funkcij: funkcije integracije dobrih in slabih značilnosti predmeta ali posameznika v enotno sliko o predmetu ali posamezniku.⁵⁰ Pri patološkem narcisu je »objekt (libidinalni objekt, se pravi drugi subjekt) povsem 'dober' ali povsem 'slab'. Če mu objekt nastopi kot 'slab', potem preprosto utaji, ne upošteva njegovih 'dobrih' potez, in nasprotno, če je 'dober', izvrši na njem tako imenovani 'primitivno idealizacijo'⁵¹.

Druga ključna značilnost današnjih patoloških narcisov je odsotnost ideala jaza oziroma vesti⁵². Pri patološkem narcisu »nimamo več opraviti z individuumom, ki mora integrirati zahteve okolja, strukturirane v simbolni instanci Ideala-Jaza, marveč z Narcisom, ki 'igre ne jemlje resno', ki so mu zahteve okolja zgolj zunanja 'pravila igre' – tako imenovani 'družbeni pritisk' se pri njem uveljavi na povsem drug način, ne v obliki Ideala-Jaza, marveč v obliki analnega, sado-mazohističnega nadjaza⁵³. In še: »socialni 'veliki Drugi', mreža socialno-simbolnih razmerij, s katero je soočen in v katero je vpet subjekt, v subjektivni ekonomiji vse bolj deluje kot 'Mati-od-katere-je-odvisna-zadovoljitev-naših-potreb', ta – po Lacanu – prvi lik velikega Drugega. Zahteva Drugega privzame obliko nadjazovskega ukaza uživanja (v obliki 'socialnega uspeha' ipd.) pod zaščitniško skrbjo materinskega 'velikega Drugega', podaljška narcisističnega 'velikega jaza'. Stanje odvisnosti, ki je značilno za pred-ojdipovsko konstelacijo, v kateri je zadovoljitev potreb odvisna od 'kaprice Drugega', se reproducira v razmerjih subjekta do socio-simbolnega Drugega, ki čedalje bolj nastopa kot Drugi-zunaj-zakona, drugi tega, čemur bi lahko rekli 'dobrohotni despotizem'.⁵⁴ Pri takšnem posamezniku »družbena zahteva' ne privzame več oblike Ideala-Jaza, integriranega, 'ponotranejenega' simbolnega koda, marveč ostaja na ravni pred-ojdipovskega nadjazovskega ukaza⁵⁵.

Značilen psihološki ustroj sodobnega patološkega narcisa torej ni več Freudov Id-Ego-Superego, ampak Id-grandiozni Self-sadomazohistični nadjaz. Zaradi tovrstnega libidinalnega ustroja pa patološkemu narcisu umanjajo libidinalne osnove za procese in dejavnosti, ki so

⁴⁵ Isto: 271.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Isto.: 283.

⁴⁸ Isto.: 271.

⁴⁹ Kernberg 1975; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁵⁰ Kernberg 1975: 36. *Druga ključna značilnost izgrajenega Ega je, da je zmožen izvajati ločevanje med jazom in objektivnim svetom* (Kernberg 1975; Žižek 1985; Žižek 1987). *To funkcijo grandiozni Self patološkega narcisa opravlja (ibid.).*

⁵¹ Žižek 1987: 113.

⁵² Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Žižek 1984c; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁵³ Žižek 1984b: 13; tudi Žižek 1987: 134.

⁵⁴ Žižek 1984b: 14; tudi Žižek 1987: 135.

⁵⁵ Žižek 1984b: 13; tudi Žižek 1987: 134.



bile rezultat delovanja Ega in ki so bile rezultat Ideala jaza oz. vesti (npr. zmožnost moralnega angažmana itd.)

Psihološke ustroje sodobnih *borderline* posameznikov in patoloških narcisov pa poleg navedenega krasi še vrsta drugih problematičnih lastnosti, kot so na primer odsotnost socialnosti in socialnih veščin, podaljšani infantilizem, nezmožnost navezanosti na druge, izrabljanje drugih kot stvari za doseg svojih ciljev, notranja praznina itd.⁵⁶ Te lastnosti so po eni strani trajni vir notranjega trpljenja posameznikov s tovrstnim psihološkim ustrojem,⁵⁷ po drugi strani pa v zahodne družbe uvajajo vrsto socialnih dimenzij in praks, ki so bile v teh družbah v preteklosti neznane⁵⁸. Slabitev socialnosti je ena ključnih⁵⁹.

Slabitev socialnosti je izvorno vezana na že omenjeno nezmožnost patološkega narcisa in *borderline* posameznika za integracijo pozitivnih in negativnih dimenzij objektov v enotno podobo le-teh, ki rezultira v posebnem odnosu patološkega narcisa in *borderline* posameznika do drugih: »pri njem imamo nenehno občutek, da obravnava drugega kot 'lutko', da je nezmožen odnosa do drugega kot do 'osebe', da je nezmožen pravega intersubjektivnega odnosa. Intersubjektivnost implicira namreč natanko zaznavanje in sprejemanje drugega kot protislovne enotnosti raznoterih potez.«⁶⁰ Ta lastnost je kombinirana s skoraj popolno nezmožnostjo empatije⁶¹, kar pripelje do tega, da za patološkega narcisa »vse osebe iz njegovega okolja pripadajo eni izmed naslednjih treh kategorij: (1) *idealni drugi*, tisti, od katerih pričakuje narcisistično potrditev in ki deluje v subjektivni ekonomiji PN kot podaljšek njegovega lastnega 'velikega Jaza' (to so praviloma močne, nadrejene, slavne ipd. osebe); (2) '*sovražniki*', '*zarotniki*', ki ogrožajo njegovo narcisistično afirmacijo; (3) vsi ostali, 'masa', 'lutke', 'naivneži' (suckers), ki so tu le zato, da jih izkoristimo in nato zavržemo. Tudi ko se PN naveže na idealnega-drugega, ta vez ni posebno globoka in se zlahka pretrga ali sprevrže v svoje nasprotje: če idealizirani-drugi razočara, če ne izpolni našega narcisističnega pričakovanja, hitro zgubi svoj idealni status in je ponižan na raven naivne 'mase' (če je sam doživel neuspeh) ali celo 'sovražnika' (če je ponižan naš narcisizem, če se ni zmenil za nas ipd.) Vezi se hitro in z lahkoto spreminjajo, današnji 'Ideal' bo jutrišnji 'sovražnik' itn., saj v vsem tem Narcis sploh nima odnosa do drugega kot do subjekta... od tod je kajpada jasno, da je za PN razpoložljivost soljudi nekaj samoobsebičnega; najbolj naravna stvar na svetu je, da ravnamo s soljudmi brez slehernega obzira, da se jih zgolj poslužimo za naše narcisistično zadovoljstvo. Zato imamo pri PN pogosto občutek globoke indiferentnosti, hladu in preračunljivosti, ki se skrivajo za bleščečo masko: Narcis nas skuša očarati, zapeljati, blešči s svojo zgovornostjo in zanesenostjo, spolno zapeljivostjo itn., vendar za vsem tem čutimo neizprosno preračunljiv um. Dokler pričakuje od nas narcisistični dobiček, je ves zavzet in zanesen, ko pa 'nismo več zanimivi' zanj, se prizadevna očarljivost v trenutku spremeni v popolno ravnodušje... iz povedanega je prav tako jasno, da je PN nezmožen ...angažmaja, zaupanja, predanosti«⁶².

⁵⁶ Calhoun, Glaser, Stefurak, Bradshaw 2000; DSM-IV-TR 1999; Elliot, Smith 2009; Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Mason, Kreger 2011; Žižek 1984b; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁵⁷ DSM-IV-TR 1999; Elliot, Smith 2009; Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Mason, Kreger 2011; Žižek 1984b; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁵⁸ Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Mitscherlich 1984; Vodopivec 2008; Žižek 1984b; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Žižek 1987: 113.

⁶¹ Kernberg 1975; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁶² Žižek 1987: 115-116. Kratico PN Žižek uporablja kot kratico za patološkega narcisa (prim. Žižek 1985; Žižek 1987).



Jasno je, kaj opisane značilnosti odnosa patološkega narcisa pomenijo za problem družbeno odgovornega ravnanja: patološki narcis tovrstnega ravnanja ni zmožen, saj ga drugi z njihovimi lastnimi potrebami sploh ne zanimajo. Patološkemu narcisu gre pri njegovem odnosu do drugega »zgolj za to, da bi izkoristil drugega«⁶³. Če to značilnost povežemo še z drugimi značilnostmi patoloških narcisov in *borderline* posameznikov, npr. z njihovo nezmožnostjo dati simbolni mandat⁶⁴ – in družbena odgovornost temelji na simbolnem mandatu - ter z dejstvom, da patološki narcis »v resnici 'igre ne jemlje resno', 'igra jo' le zato, da bi se izognil kazni in socialno uspel«⁶⁵ oz. da ima do družbenega življenja odnos, da je »družbeno življenje igra, vsi nosijo maske, za konformističnim videzom pa je vsakdo mali zločinec, ki misli zgolj na to, kako bo izkoristil in prevaral druge«⁶⁶, postane jasno, da danes pri blokadah projektov, povezanih s trajnostnim razvojem ne gre za to, da nimamo dovolj informacij o nujnosti trajnostnega razvoja, ampak za to, da v zahodnih družbah nimamo dovolj posameznikov, ki bi se bili zmožni zavezati takšnemu individualnemu in socialnemu delovanju, ki je predpogoj za uresničitev trajnostnega razvoja.

Enako kot vemo, da posamezniki, ki sodijo v skupino patoloških narcisov in *borderline* posameznikov nimajo psihološkega ustroja, ki bi jim omogočal družbeno odgovorno vedenje, vemo tudi, kateri so posamezniki, ki psihološki ustroj za družbeno odgovorno vedenje imajo. V zahodnih družbah so to posamezniki, ki so znani kot 'vase orientirani' ('self-directed'⁶⁷). Gre za posameznike t. i. avtonomnega tipa, imenovane tudi 'individuum protestantske etike'⁶⁸. Za te posameznike je bil značilen klasično razrešen Ojdipov kompleks in močni moralni Zakon. Ta je bil sestavljen iz jasnih moralnih standardov, npr. »Ne laži!«, »Ne kradi!«, »Ne želi žene svojega bližnjega!« itd. V psihološkem ustroju posameznika je bil ta Zakon zastopan v klasičnem očetovskem Idealu jaza. Ta tip posameznika Žižek opisuje takole: »Vase usmerjeni' individuum je temeljni tip 19. stoletja in prvih desetletij 20. stoletja: individuum 'protestantske etike', katerega temeljno načelo sta individualna odgovornost in individualna iniciativa: »Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal!« Vsak je odgovoren zase, vsak je sam odgovoren pred Bogom, ne sme se slediti slepi množici, pomembnejše od ugleda v očeh drugih in uspeha pri drugih je notranje zadovoljstvo, da smo opravili svojo dolžnost. Temeljna poteza protestantske etike je zato razlika med legalnostjo in moralnostjo: eno so socialna pravila in zunanji zakoni, nekaj drugega pa je notranji zakon, 'glas vesti', t.j. ponotranjeni očetovski Ideal-Jaza.«⁶⁹ Posameznik tega tipa, opisan značilno pri Freudu in Webbru, je svoje vedenje torej usklajeval s ponotranjenimi moralnimi imperativi preko t.i. vesti. Deloval je tako, da je dajal prednost temu, kar je prav (t.j., kar je skladno z moralnimi standardi), saj je le tako lahko deloval skladno s svojo vestjo (t.j. Idealom jaza). Ali povedano drugače: gre za posameznike, ki med tem, da opravijo svojo dolžnost, tem, da so lojalni do skupine, in tem, da delajo to, kar jim je 'fajn', izberejo to, da opravijo svojo dolžnost. Ker družbeno odgovorno delovanje v številnih situacijah zahteva omejevanje svojega lastnega načela ugodja v imenu tega, da delaš to, kar je prav (npr.: manj kupuj, manj onesnažuj okolje, uporablaj manj plastičnih vrečk, ne kupuj tega, česar ne potrebuješ itd.), so to tisti posamezniki, ki takšno vedenje zmorejo. Celo več: če ga prakticirajo, jih njihova vest za to nagrajuje.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.: 124-125.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto: 116-117.

⁶⁷ Riesman 1950.

⁶⁸ Weber 1988.

⁶⁹ Žižek 1984b; tudi Žižek 1987: 132.



3. Kateri tip/tipi izobraževalnih, socializacijskih in vzgojnih praks proizvajajo posameznike, ki so zmožni družbeno odgovornega delovanja?

Vemo pa tudi, kakšna vzgoja, socializacija in izobraževalni sistem so bili potrebni za oblikovanje 'vase orientiranega' posameznika.

Vase orientiran tip (oz. »self-directed« tip) socializacije je bil značilen za t.i. družbe liberalnega kapitalizma in je posebej v Zahodni Evropi prevladoval do velike ekonomske krize med vojnama. Gre za socializacijo, kjer je najpomembnejši agens socializacije družina, ki je avtonomna in v katero strokovnjaki ne posegajo, da bi staršem svetovali, kako naj svojega otroka vzgajajo. Ključno točko vednosti za otroka predstavljajo starši. Vzgoja in socializacija malega otroka potekata doma, stopnja t.i. podružbljanja reprodukcije je minimalna. Oče in mati imata razpoznavno različni vzgojni in socializacijski vlogi: mama je značilen objekt nege, ki naj bi vsaj v oralni fazi brezpogojno sprejemala svojega otroka⁷⁰, oče pa je vzgojna in socializacijska instanca, ki otroka disciplinira, podreja socialnim pravilom, in mu preko takšne socializacije in vzgoje omogoča razvoj vesti, a tudi ločitev od mame. Kot izpostavi Parsons za ameriško družino iz srede 20. stoletja, oče »stoji na ključni točki stika med svojim družinskim subsistemom in tistim širše družbe. To je osnova njegovega simbolnega pomena«⁷¹. Oče kot »točka stika družine z zunajdružinskim svetom je hkrati točka prenosa elementov tega sveta v družinski sistem... očetov odnos do otroka označuje avtoriteta, moč in instrumentalnost; od otroka ta vloga zahteva bistveno drugačno vedenje kot materina vloga, kajti odnos očeta do otroka je pogojen z otrokovimi dosežki, torej z njegovim adekvatnim vedenjem. Ne gre več za brezpogojno, temveč za pogojevano naklonjenost. Ta vloga torej otroka usmerja v k cilju usmerjeno vedenje, ki je adekvatno situaciji«.⁷²

Družinska vzgoja in socializacija sta torej dvotirni in ne obstaja družbeni pritisk ali družbeno pričakovanje po manjšanju razlik med vzgojo in socializacijo, ki jo opravlja mama, ter vzgojo in socializacijo, ki jo opravlja oče. Od očeta se pričakuje, da otroka vzgaja in socializira (povsem) drugače, kot mama. Otroku predstavlja čustveno oddaljeno avtoriteto, do katere ima otrok značilen ambivalentni odnos.

Kot v družinsko vzgojo in socializacijo ne posegajo strokovnjaki, tako tudi le zelo majhen del vzgoje in socializacije poteka zunaj doma, npr. v vrtcu ali šoli. V kolikor šola vstopa v socializacijo otrok, je njen pomen bistveno manjši od pomena, ki ga ima danes. Tudi samo delo v šoli je bilo organizirano bistveno drugače, kot je v današnjih šolah. Vsebovalo je npr. dril, učenje na pamet in učenje vsebin, ki niso imele direktne neposredne uporabne vrednosti. Značilen tak primer je npr. učenje latinščine. Natančno takšno na videz 'neuporabno' učenje pa je imelo za rezultat krepitev discipline in razvoj vesti.⁷³

Po drugi strani pa je za narcisistično socializacijo, ki proizvaja patološke narcise, značilna otroku prijazna vzgoja, ki je odpravila ključne družbene pogoje, ki so proizvajali

⁷⁰ Več primerjaj *Godina 1991*: 77-85. V postoralni fazi se odnos med mamo in otrokom spremeni, saj se v tej fazi tudi mati premakne k dosežku: »Mati se namreč od nagrajevanja, ki je povezano z minimalnimi pričakovanji do otroka (npr. da je 'priden otrok' ipd.), premakne k nagrajevanju otrokovih poskusov, da bi presegel ta minimum« (isto: 85).

⁷¹ Parsons 1964: 38.

⁷² *Godina 1991*: 93.

⁷³ Salecl 1991: 97-115.



avtonomnega vase orientiranega posameznika: očetovsko avtoriteto in vsako avtoriteto sploh, kazen kot socializacijski in vzgojni ukrep ter dvotirno vzgojo⁷⁴. Uveljavijo se socializacijski in vzgojni postopki in tehnike, za katere je značilna odsotnost očetovske avtoritete in avtoritete sploh, problematiziranje katerekoli druge avtoritete, npr. avtoritete učiteljev, vzgojiteljev itd., poudarjanje ugodja kot najpomembnejšega v vzgoji – sem sodijo npr. ideje o otroku prijazni šoli, logika, da se starši in otroci pritožujejo, ker otrokom v šoli ni 'fajn' -, prepoved kaznovanja in discipliniranja itd. Ponovno raste vloga družine kot agensa socializacije, in to družine, če parafriziramo Lascha, kjer je oče odsoten⁷⁵: ne v smislu osebe, ampak v smislu, da oče ne uspe na otroka prenesti socialnih pravil, ki jim mora otrok podrediti svoje ugodje.

Prav odsotnost očeta je ključna in formativna značilnosti narcisistične socializacije. Že iz klasičnih analiz sprememb socializacije v drugi polovici 20. stoletja⁷⁶ je znano, kako je bila tradicionalna očetovska vloga v zahodni »vojni proti tradicionalni družinski socializaciji«⁷⁷ napadana, kriminalizirana in odpravljena. Napad na očetovsko avtoriteto je bil del dveh drugih ideoloških vojn, in sicer vojne proti disciplini in vojne proti (hipotetični) nadrejenosti moških ženskam. Tako je izpostavljanje tradicionalne moške spolne vloge kot problematične praktično vedno vključevalo tudi izpostavljanje problematičnosti tradicionalnega zahodnega očeta. Napadi na tradicionalno moško spolno vlogo na Zahodu so napadali in rušili tudi tradicionalno očetovsko družinsko vlogo in funkcijo. Paralelno se je oblikovala nova vloga moškega in očeta, ki je znana kot »novi moški«⁷⁸. Ta je opustila vrsto značilnosti tradicionalnega zahodnega moškega socialno kulturnega spola in jih nadomestila s sprejemanjem značilnosti, ki so bile tradicionalno del zahodnega ženskega socialno kulturnega spola, kot so negovalnost, nežnost, izražanje čustev itd. Ta redefinicija moškega socialno kulturnega spola je kmalu in neopazno zdrsnila v idejo o istosti spolov oz. v idejo o tem, da obstaja zgolj in samo en spol, ki je družbeno, družinsko, socializacijsko in vzgojno sprejemljiv – in to je ženski spol. Ta ideološki zasuk v 'enospolnost' je imel, kar sta prav tako popisala že Kohut in Kernberg⁷⁹, usodne socializacijske posledice: nove, sodobne, neavtoritarne družine poznajo zgolj enega starša – mamo⁸⁰. Ta je lahko prisotna kot edini starš, ali pa se oče trudi biti še ena, torej druga mama.⁸¹ V drugem primeru otrok fizično očeta sicer ima, vendar pa ga nima funkcionalno. In kot sta prav tako pokazala že Kohut in Kernberg, je prav funkcionalna odsotnost očeta ključna za razvoj *borderline* psihološkega ustroja⁸². Pripomniti gre še, da tudi, ko se je v praksi že pokazalo, da so bili učinki odpravljene očetovske socializacijske vloge za posameznike in za družbo ne le nepričakovani, ampak nedvomno negativni (povečanje agresivnosti, odsotnost socialnih veščin itd.⁸³), so predvsem posamezniki, ki so sebe imeli za kritike kapitalistične družbe, še vedno vztrajali - in še vztrajajo - na koristnosti in potrebnosti ukinitve tradicionalne zahodne očetovske družinske vloge in z njo povezane avtoritete, ne videč in razumevajoč, da so se reprodukcijski

⁷⁴ Primerjaj: Berger, Berger 1983; Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Mitscherlich 1984; Vodopivec 2008; Žižek 1985b; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁷⁵ Lasch 1979.

⁷⁶ Berger, Berger 1983; Lasch 1979; Lasch 1984; Mitscherlich 1984.

⁷⁷ Berger, Berger 1983.

⁷⁸ Kress 1983.

⁷⁹ Kernberg 1975; Kohut 1988.

⁸⁰ Primerjaj: Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Mitscherlich 1984; Vodopivec 2008; Žižek 1985b; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁸¹ Isto.

⁸² Kernberg 1975; Kohut 1988 Kernberg 1975; Kohut 1988.

⁸³ Isto.



mehanizmi zahodnih potrošniških kapitalističnih družb po drugi svetovni vojni spremenili tako, da ne temeljijo več na prepovedi uživanja, ampak na kršitvi te prepovedi oz. na zapovedi uživanja.⁸⁴ Nova logika vladavine kapitala je ukaz »Uživaj!«⁸⁵. Temu ukazu pa posamezniki s *borderline* libidinalnim ustrojem in zato tudi patološki narcisi zaradi notranjih prisil ter logike delovanja njihovih libidinalnih ekonomij slepo, avtomatično – in kljub številnim zapletom, tesnobam itd. – sledijo.⁸⁶

Funkcionalna odsotnost očeta je povezana s ključno značilnostjo *borderline* posameznikov in patoloških narcisov, namreč z dejstvom, da nimajo več klasično razrešenega Ojdipa, s čemer umanjajo tudi vsi rezultati te razrešitve. Kot ključna instanca umanjka klasični Ideal jaza, torej klasična moralna instanca, kar pomeni, da so patološki narcisi brez klasične morale; niso niti moralni niti nemoralni, ampak amoralni, brez-moralni.

4. Namesto zaključka. Ali: katere spremembe v izobraževalnem, socializacijskem in vzgojnem procesu so predpogoji za posameznike, ki so zmožni prakticirati družbeno odgovorno vedenje v pogojih trajnostnega razvoja?

Povedano najkrajše: po eni strani je treba odpravljati značilnosti narcisistične vzgoje, socializacije in izobraževalnega sistema, po drugi strani pa je treba uvajati značilnosti vzgoje, socializacije in izobraževalnega sistema, ki so bile značilne za tradicionalno evropsko družinsko in šolsko socializacijo in vzgojo.

Ko gre za družinsko vzgojo in socializacijo, je tako namesto enotirne potrebno spet uvesti dvotirno družinsko vzgojo in socializacijo. Oče in mati morata v družini izvajati razpoznavo različne vzgojne in socializacijske funkcije. Oče mora biti v družini avtoriteta, ki otroka za kršitev načela 'Prav!' tudi kaznuje in čigar uspešno realizirana vzgojna in socializacijska funkcija se ne merita po tem, koliko ima otrok svojega očeta rad, koliko mu je 'prijatelj', koliko se ima z očetom 'fajn' ipd., ampak s tem, koliko je uspel pri otroku doseči klasično razrešitev Ojdipa, skupaj s klasičnimi rezultati te razrešitve: torej, koliko mu je npr. pri otroku uspelo izgraditi od mnenja drugih neodvisno vest, koliko otrok med 'fajn', 'prav' in mnenjem drugih izbira 'prav' itd. V družinski socializaciji mora biti v zgodnjem otroštvu, pred razrešitvijo Ojdipa prisotna tudi kazen (seveda ne tepež!), ki se mora prakticirati vedno, kadar otrok med 'prav', 'fajn' in mnenjem drugih ne izbere 'prav'.

Enako je tudi v izobraževalnem sistemu treba okrepiti tiste prakse, postopke in metode dela, ki pri otroku krepijo vest. Ne le, da mora biti šola jasen formalni socialni kontekst, v katerem velja logika 'prav', ne pa logika 'fajn' (kot to velja za današnje šole), ampak je treba v šolo spet uvesti vsebine in tehnike, ki krepijo razvoj individualne discipline (npr. učenje vsebin, ki niso direktno uporabne ipd.).

Povedano pomeni, da tako družinska vzgoja in socializacija kot tudi današnja šola in drugi segmenti izobraževalnega sistema potrebujejo pomembne vsebinske in druge spremembe, če želimo skozi izobraževanje, vzgojo in socializacijo oblikovati posameznike, ki bodo sposobni

⁸⁴ Žižek 1984a; Žižek 1984b; Žižek 1985; Žižek 1987.

⁸⁵ Žižek 1984a.

⁸⁶ Primerjaj: Kernberg 1975; Kohut 1988; Lasch 1979; Lasch 1984; Mitscherlich 1984; Žižek 1984b; Žižek 1985; Žižek 1987.



družbeno odgovornega vedenja, ki ga realizacija projekta trajnostnega razvoja zahteva in predpostavlja.

Ostaja pa seveda odprto vprašanje, kako bi bilo mogoče v današnji družini in šoli te spremembe sploh uvesti in realizirati, saj sta obe socializacijski instanci v vseh zahodnih kapitalističnih družbah že podrejeni ne le permisivni ideologiji, ampak tudi permisivni zakonodaji. Povedano pomeni, da bo treba za povečanje možnosti prehoda na družbe trajnostnega razvoja najprej narediti pomembne in nujne spremembe v sferi družinske socializacije in vzgoje ter v sferi izobraževanja, vzgoje in socializacije, ki jih realizira šolski sistem. Brez teh sprememb bo realizacija trajnostnega razvoja kot projekta ostala le mrtva črka na papirju oz. le nedosegljiva želja. Tisto, kar ji bo za realizacijo manjkalo, bo namreč odsotnost posameznikov, ki bi ta projekt skozi lastno družbeno odgovorno vedenje v svojem individualnem življenju naredili za svojo vsakodnevno prakso.

Viri:

- Berger B., P. L. Berger, 1983: *The War over the Family*. London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg: Hutchinson.
- Božič K., 2014: Intervju Thomas Piketty. V: *Objektiv* 4. 10. 2014: 8-11.
- Calhoun G. B., B. A. Glaser, T. Stefurak, C. P. Bradshaw, 2000: Preliminary validation of the narcissistic personality inventory-jouvenile offender. V: *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 44(5): 564–580.
- DSM-IV-TR, 1999: *Diagnostic and Statistics Manual of Mental Disorders*. Washington: American Psychiatric Association.
- Elliot C. H., L. L. Smith, 2009: *Borderline Personality Disorder for Dummies*. Indianapolis, Indiana: Wiley.
- Engels F., 1969 /1845/: *Položaj delavskega razreda v Angliji*. V: K. Marx, F. Engels: *Izbrana dela v petih zvezkih*, I. zvezek: 535-890.
- Freud S., 1977/1916/: *Predavanja za uvod v psihoanalizo*, Ljubljana, DZS.
- Freud S., 1977/1916/: Teorija libida in narcizem. V: Freud S., 1977/1916/: 386–402.
- Freud S., 1987: *Metapsihološki spisi*, Ljubljana, ŠKUC, FF.
- Freud S., 1987/1914/: Vpeljava narcizma. V: Freud S., 1987: 31–65.
- Freud S., 1987/1923/: Jaz in nadjaz (Ideal jaza). V: Freud S., 1987: 326–338.
- Friedman J., 1994: *Cultural Identity and Global Process*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Godina V., 1991: *Socializacijska teorija Talcotta Parsonsa*. Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri slovenskem sociološkem društvu.
- Hann C. M., K. Hart, 2011: *Economic Anthropology. History, Ethnography, Critique*. Cambridge: Polity Press.
- Hann C. M. (ur.), 2007/2002/: *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London, New York: Routledge.
- Ingold T. (ur.), 2007/1994/: *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London, New York: Routledge.
- Južnič S., 1980: *Kolonializem in dekolonizacija*. Maribor: Obzorja.
- Kalb D., 2007/2002/: Afterword: globalism and postsocialist prospects. V: Hann (ur.): 317-335.
- Kernberg O. F., 1975: *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. New York: Jason Aronson.
- Klein M., 2009/2007/: *Doktrina šoka. Razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.



- Kohut H., 1988/1971/: *Narzissmus*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Kress B., 1983: *Der neue Mann*. München: Causa.
- Lasch C., 1979: *The Culture of Narcissism*. New York: W. W. Norton and Company.
- Lasch C., 1984: *The Minimal Self: Psychic Survival in Troubled Times*. New York. W. W. Norton & Co.
- Laplanche J., Pontalis J.-B., 1972: *Das Vokabular der Psychoanalyse*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Leech G., 2012: *Capitalism: A Structural Genocide*. London, New York: Zed Books.
- Mason P. T., R. Kreger, 2011/2010/: *Ne stopajte več po prstih*. Ljubljana: Chiara.
- Mitscherlich A., 1984/1963/: *Auf dem Weg zur Vaterlosen Gesellschaft*. München, Zuerich: R. Piper & Co.
- Piketty T., 2013: *Capital in the 21st Century*. Harvard University.
- Riesman D., 1950: *The Lonely Crowd. Forge Village, Mass.: Yale University Press*.
- Salecl R., 1991: *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.
- Vodopivec K., 2008: *Patološki narcis kot produkt permisivne vzgoje. Analiza situacije v izbranih slovenskih šolah*. Magistrsko delo. Ljubljana: FDV.
- Žižek S., 1984a: *Birokratija i uživanje*. Beograd: SIC.
- Žižek S., 1984b: Devetintrideset stopnic. V: Žižek Slavoj (ur.), *Alfred Hitchcock*, Ljubljana, DDU Univerzum: 9-17.
- Žižek S., 1985: »Patološki narcis« kot družbeno nujna forma subjektivnosti. V: *Družboslovne razprave 2/2*: 105-141.
- Žižek S., 1987: *Jezik, ideologija, Slovenci*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Weber M., 1988/1929/: *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: ISH.
- Worsley P., 2007 /1994/: The national state, colonialn expansion and the contemporary world order. V: Ingold T. (ur.): 1040-1067.

